

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА
БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Організація та планування заходів з питань цивільного
захисту в закладах загальної середньої освіти

м. Луцьк – 2022

Методичні рекомендації щодо організації та планування заходів з
питань цивільного захисту в ЗЗСО.

Методичні рекомендації Навчально-методичного центру ЦЗ та БЖД Волинської області – 2022 с. 42.

Укладач:

Мулько О.Г. – викладач-методист Луцьких територіальних курсів III категорії Навчально-методичного центру ЦЗ та БЖД Волинської області.

Рецензент:

Грушевенчук О.М. – підполковник служби ЦЗ, заступник начальника Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Волинської області.

У методичних рекомендаціях надані рекомендації, розроблені на допомогу керівникам органів управління освітою, закладів освіти територіальних громад області для організації та планування заходів цивільного захисту.

Розглянуто та схвалено на засіданні педагогічної ради Навчально-методичного центру ЦЗ та БЖД Волинської області.
Протокол від «27» травня 2022 року № 2

Зміст

Вступ.....	4
1. Як організувати цивільний захист в закладі загальної середньої освіти.....	5
2. Завдання керівника закладу освіти з цивільного захисту.....	7
3. Проведення інструктажів з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях.....	12
4. Навчання з питань цивільного захисту.....	20
5. Звітність та перелік документів що розробляються в закладі освіти з питань цивільного захисту.....	36
Список використаних джерел.....	39

1. Вступ

Забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, яка складається з постійно діючих функціональних і територіальних підсистем та їх ланок.

Функціональні підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту створюються у відповідних сферах суспільного життя центральними органами виконавчої влади.

Міністерство освіти і науки України в межах своїх повноважень створює відповідну функціональну підсистему МОН України, розробляє та затверджує Положення про її діяльність.

До складу функціональної підсистеми МОН України входять місцеві органи управління освітою, підпорядковані їм сили цивільного захисту, підприємства, установи та організації галузі, їх сили і засоби.

Підрозділ освіти територіальної громади є складовою частиною функціональної підсистеми МОН України на місцевому рівні, та, разом з тим, входить до складу відповідної ланки територіальної підсистеми, виконуючи рішення місцевої комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій.

Методичні рекомендації щодо організації та планування заходів питань з питань цивільного захисту в ЗЗСО визначають основні завдання керівника закладу освіти з цивільного захисту, дають змогу правильно організувати проведення інструктажів з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях, навчання

з цивільного захисту керівного складу та фахівців, працівників закладу освіти, здобувачів освіти, проведення Дня цивільного захисту, Тижнів знань з основ безпеки життєдіяльності, оформити інформаційно-довідковий куточок з питань цивільного захисту, розробити в закладі освіти відповідно до нормативно- правових актів документи з питань цивільного захисту, вести звітність, оформити відповідно до Табеля термінових та строкових донесень Міністерства освіти і науки України з питань цивільного захисту, охорони праці та безпеки життєдіяльності Доповідь про стан цивільного захисту в освітній галузі територіальної громади.

Методичні рекомендації містять матеріали, які допоможуть керівнику закладу освіти територіальної громади створити умови для забезпечення злагоджених дій учасників освітнього процесу у випадку виникнення надзвичайних ситуацій, виконання працівниками закладу освіти та здобувачами освіти правил пожежної безпеки, виховання в здобувачів освіти поважного ставлення до безпеки людини.

1. Як організувати цивільний захист в закладі загальної середньої освіти

Перед керівником закладу загальної середньої освіти та посадовою особою, на яку покладено обов'язки з питань цивільного захисту, постає проблема організації цивільного захисту (далі – ЦЗ) на підпорядкованому об'єкті.

Роботу з цивільного захисту слід організувати відповідно до Плану основних заходів цивільного захисту Міністерства освіти і науки України, наказів управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації, органів управління освітою територіальних громад області:

1) на підставі законодавчих та нормативних актів у сфері цивільного захисту розробити документи з питань цивільного захисту для закладу освіти, для практичної реалізації всіх завдань створити комісії, покликані допомогти керівникові при загрозі та виникненні надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. На забезпечення виконання завдань ЦЗ спрямована діяльність двох комісій: з питань надзвичайних ситуацій та з питань евакуації;

2) налагодити систему управління, оповіщення та зв'язку, забезпечити учасників освітнього процесу засобами захисту, організувати матеріально-технічне забезпечення з цивільного захисту, протипожежне забезпечення закладу освіти;

3) якщо в закладі освіти є споруди цивільного захисту, ви зобов'язані їх зберігати й утримувати відповідно до вимог законодавства. Про це йдеться у частині 15 статті 20 Кодексу цивільного захисту України. Зокрема, керівник закладу повинен: врахувати потреби осіб з інвалідністю, насамперед тих, які пересуваються на кріслах колісних, мають порушення зору та слуху; оприлюднити інформацію про місце розташування та стан готовності таких споруд на офіційному сайті закладу, а також іншими доступними способами.

Якщо споруди цивільного захисту не готові до використання за прямим призначенням, керівнику варто звернутися до засновника закладу освіти з відповідним листом. Адже засновник має сприяти організації та проведенню комплексу заходів, щоб привести захисні споруди у готовність до використання за призначенням, забезпечити фінансування заходів щодо відновлення функціонування та утримання захисних споруд цивільного захисту, залучення для цих потреб усіх незаборонених законодавством джерел фінансування.

Також необхідно провести обстеження приміщень у підземних, підвальних та цокольних поверхах будівель і споруд закладів загальної середньої освіти для встановлення можливості їх використання як споруд подвійного призначення та найпростіших укриттів;

4) керівник закладу загальної середньої освіти має організувати проведення навчання з питань цивільного захисту з учасниками освітнього процесу, практичні тренування з безпечної та швидкої евакуації учасників освітнього процесу (не рідше одного разу на пів року, а в установах сезонного типу – на початку кожної зміни). Також слід провести День цивільного захисту й Тиждень знань з основ безпеки життєдіяльності – в закладах загальної середньої освіти.

2. Завдання керівника закладу освіти з цивільного захисту

Що зробити	Яким нормативним документом керуватися
-------------------	---

Забезпечити виконання заходів з ЦЗ: Видати наказ „Про організацію та ведення ЦЗ”, призначити відповідальних осіб з питань ЦЗ. Видати наказ „Про підсумки виконання основних заходів з ЦЗ за 202_ рік та завдання на 202_ рік”, розробити та затвердити План основних заходів цивільного захисту на рік. Розробити План реагування на надзвичайні ситуації (заклади освіти з чисельністю працюючого персоналу понад 50 осіб), Інструкцію щодо дій персоналу у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій (заклади освіти з чисельністю працюючого персоналу 50 осіб і менше)	Кодекс цивільного захисту України Положення про єдину державну систему цивільного захисту, затверджене постановою КМУ від 09.01.2014 № 11 Положення про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної державної системи цивільного захисту, затверджене наказом МОН України від 21.11.2016 № 1400
Забезпечити працівників засобами колективного та індивідуального захисту	Порядок забезпечення населення і працівників формувань та спеціалізованих служб цивільного захисту засобами індивідуального захисту, приладами радіаційної та хімічної розвідки, дозиметричного і хімічного

	контролю, затверджений постановою КМУ від 19.08.2002 № 1200
Розмістити інформацію про заходи безпеки та дії у разі виникнення надзвичайної ситуації	ДСТУ EN ISO 7010:2019 , Графічні символи. Кольори та знаки безпеки”
Організовувати та здійснювати під час надзвичайних ситуацій евакуаційні заходи щодо працівників, здобувачів освіти та майна закладу освіти	Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений постановою КМУ від 30.10.2013 № 841
Навчати працівників, учнів, дітей дошкільного віку з питань ЦЗ, зокрема правилам техногенної та пожежної безпеки	Порядок здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, затверджений постановою КМУ від 26.06.2013 № 444 Наказ ДСНС України від 08.08.2014 № 458
Проводити об’єктові тренування з питань ЦЗ (в рамках проведення Дня цивільного захисту та Тижня безпеки дитини)	Порядок здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, затверджений постановою КМУ від 26.06.2013 № 444

Обладнати інформаційно-довідковий куточок з питань цивільного захисту	Порядок здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, затверджений постановою КМУ від 26.06.2013 № 444
Забезпечити дотримання вимог законодавства щодо створення, утримання, використання та реконструкції захисних споруд ЦЗ. Обліковувати захисні споруди ЦЗ, які перебувають на балансі (утриманні)	Порядок створення, утримання фонду захисних споруд цивільного захисту та ведення його обліку, затверджений постановою КМУ від 10.03.2017 № 138 Наказ МВС України від 09.07.2018 № 579
Розробити й затвердити інструкції та видати накази з питань пожежної безпеки. Контролювати їх виконання	Правила пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України, затверджені наказом МОН України від 15.08.2016 № 974 Порядок здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, затверджений постановою КМУ від 26.06.2013 № 444

Забезпечити виконання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, вимог приписів, постанов та розпоряджень центрального органу виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сферах техногенної та пожежної безпеки	Правила пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України, затверджені наказом МОН України від 15.08.2016 № 974 Правила пожежної безпеки в Україні, затверджені наказом МВС України від 30.12.2014 № 1417 Правила техногенної безпеки, затверджені наказом МВС України від 05.11.2018 № 879
Утримувати у справному стані засоби цивільного та протипожежного захисту, не використовувати їх не за призначенням. Здійснювати заходи щодо впровадження автоматичних засобів виявлення та гасіння пожеж	Правила пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України, затверджені наказом МОН України від 15.08.2016 № 974 ДБН В.2.5-56:2014 „Системи протипожежного захисту”
Здійснювати заходи ЦЗ, що зменшують рівень ризику виникнення надзвичайних ситуацій. Виконувати інші завдання й заходи у сфері ЦЗ, передбачені законодавчими, нормативно-правовими	Кодекс цивільного захисту України Положення про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та

документами з питань цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки	студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної державної системи цивільного захисту, затверджене наказом МОН України від 21.11.2016 № 1400
Створити сили цивільного захисту шляхом формування ланок: пожежогасіння; медичної (надання домедичної допомоги); охорони публічного (громадського) порядку; зв'язку та оповіщення; обслуговування захисних споруд (при їх наявності), інші (за потребою) (в закладах освіти з чисельністю працюючого персоналу більше 50 осіб). Призначати відповідальних осіб, які при проведенні заходів з цивільного захисту можуть забезпечувати пожежогасіння, надання домедичної допомоги, охорону публічного (громадського) порядку, зв'язок та оповіщення, обслуговування захисних споруд (при їх наявності), інші (за потребою) (в закладах освіти з чисельністю	Положення про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної державної системи цивільного захисту, затверджене наказом МОН України від 21.11.2016 № 1400

працюючого персоналу до 50 осіб).	
-----------------------------------	--

3. Проведення інструктажів з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях

Відповідно до ст. 40 Кодексу цивільного захисту України:

п.4. Особи під час прийняття на роботу та працівники щороку за місцем роботи проходять інструктаж з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях.

п. 5. Особи, яких приймають на роботу, пов'язану з підвищеною пожежною небезпекою, мають попередньо пройти спеціальне навчання (пожежно- технічний мінімум).

п.6. Допуск до роботи осіб, які не пройшли навчання, інструктаж і перевірку знань з питань цивільного захисту, зокрема з пожежної безпеки, забороняється.

Згідно з п.16 Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 444:

Особи у разі прийняття на роботу та працівники щороку за місцем роботи проходять інструктаж з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях.

Програми проведення інструктажів (вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий), програми навчання посадових осіб з питань пожежної безпеки та програми спеціального навчання (пожежно-технічний мінімум) затверджуються керівниками підприємств, установ та організацій.

Відповідно до п.15 Правил пожежної безпеки в Україні:

Усі працівники при прийнятті на роботу на робочому місці повинні проходити інструктажі з питань пожежної безпеки.

За характером і часом проведення інструктажі поділяються на вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий.

Інструктажі з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях проводяться за діючими в закладі освіти інструкціями.

Вступний інструктаж проводиться:

- з усіма працівниками, які приймаються на постійну або тимчасову роботу, незалежно від їх освіти, стажу роботи та посади;
- з працівниками інших організацій, які прибули на суб'єкт господарювання й беруть безпосередню участь у виробничому процесі або виконують інші роботи для суб'єкта господарювання;
- із сезонними працівниками;
- з учнями та студентами, які прибули для проходження трудового або професійного навчання;
- з екскурсантами, котрі відвідують суб'єкт господарювання;
- з іншими категоріями працівників (громадян) за рішенням керівника.

Вступний інструктаж може проводитися посадовими особами з питань цивільного захисту, відповідними спеціалістами, фахівцями, посадовими особами відповідно до наказу (розпорядження) роботодавця (керівника суб'єкта господарювання), які в

установленому порядку пройшли навчання й перевірку знань з питань пожежної безпеки, цивільного захисту та дій у надзвичайних ситуаціях.

Первинний інструктаж проводиться до початку роботи безпосередньо на робочому місці з працівником:

- новоприйнятим (постійно та тимчасово);
- який переводиться з одного структурного підрозділу до іншого;
- який виконуватиме нову для нього роботу;
- відрядженим з іншого суб'єкта господарювання, який бере безпосередню участь у виробничому процесі;
- з сезонними працівниками;
- з фахівцями будівельного профілю, які виконують будівельно-монтажні та інші роботи на території суб'єкта господарювання.

Первинний інструктаж проводиться із здобувачами освіти:

- до початку трудового або професійного навчання;
- перед виконанням кожного навчального завдання, пов'язаного з використанням пожежо-вибухонебезпечних речовин, матеріалів, обладнання, інструментів тощо.

Первинний інструктаж на робочому місці проводиться індивідуально або з групою осіб одного фаху за діючими інструкціями, Планами реагування на надзвичайні ситуації (Інструкціями щодо дій персоналу у разі загрози або виникнення

надзвичайних ситуацій) відповідно до конкретних приміщень, де здійснюватимуть свою діяльність особи, яких інструктують.

Проведення первинного інструктажу із зазначеними категоріями працівників здійснюється відповідальною особою в кожному структурному підрозділі, призначеною наказом керівника.

Повторний інструктаж проводиться на робочому місці індивідуально з окремим працівником або групою працівників, які виконують однотипні роботи, за обсягом і змістом переліку питань первинного інструктажу.

Позаплановий інструктаж проводиться з працівниками на робочому місці або в спеціально обладнаному для цього приміщенні:

- у разі введення в дію нових або переглянутих нормативно-правових актів з питань пожежної безпеки, цивільного захисту, а також під час внесення змін та доповнень до них;
- у разі зміни технологічного процесу, заміні або модернізації устаткування, приладів та інструментів, вихідної сировини, матеріалів та інших факторів, що впливають на рівень ризиків виникнення надзвичайних ситуацій;
- у разі порушень працівниками вимог нормативно-правових актів, що призвели до аварій, пожеж тощо;
- для додаткового вивчення заходів пожежної безпеки на вимогу органів державного нагляду (контролю) під час виявлення ними недостатніх знань у працівників;

- під час перерв у роботі з підвищеними рівнями небезпеки, більш ніж на 30 календарних днів, а для решти робіт – 60 календарних днів;

- у разі надходження інформаційних матеріалів про аварії, пожежі, що сталися на аналогічних виробництвах (об'єктах);

- у разі встановлення фактів незадовільного знання працівниками вимог пожежної безпеки, цивільного захисту, дій у надзвичайних ситуаціях.

Позаплановий інструктаж із здобувачами освіти проводиться під час проведення трудового та професійного навчання в разі порушення ними вимог нормативно-правових актів, що можуть призвести або призвели до аварій, пожеж тощо.

Позаплановий інструктаж може проводитись індивідуально з окремим працівником або з групою працівників одного фаху. Обсяг і зміст позапланового інструктажу визначаються в кожному окремому випадку залежно від причин та обставин, що спричинили потребу його проведення.

Цільовий інструктаж проводиться з працівниками:

- під час виконання разових робіт, пов'язаних із підвищеною пожежною небезпекою (зварювальні та інші вогневі роботи);

- під час ліквідації наслідків аварій, стихійних лих і катастроф;

- під час проведення робіт, на які відповідно до законодавства оформлюються наряд-допуск, наказ або розпорядження;

- під час проведення екскурсій;

- під час організації масових заходів з учнями;

- під час підготовки та організації заходів із масовим перебуванням людей (засідання колегії, збори, конференції, наради тощо) з числом учасників більше 50 осіб.

Цільовий інструктаж проводиться індивідуально з окремим працівником або з групою працівників. Обсяг і зміст цільового інструктажу визначаються залежно від виду робіт, що виконуються.

Первинний, повторний, позаплановий і цільовий інструктажі проводить безпосередній керівник робіт (начальник структурного підрозділу, майстер).

Первинний, повторний, позаплановий і цільовий інструктажі завершуються перевіркою знань у вигляді усного опитування або за допомогою технічних засобів, а також перевіркою набутих навичок особою, яка проводила інструктаж.

У разі незадовільних результатів перевірки знань, умінь і навичок після первинного, повторного чи позапланового інструктажів протягом 10 днів додатково проводяться інструктаж і повторна перевірка знань.

У разі ж незадовільних результатів перевірки знань після цільового інструктажу допуск до виконання робіт не надається. Повторна перевірка знань при цьому не дозволяється.

Про проведення інструктажів та допуск до роботи особа, яка проводила інструктаж, робить запис у журналі реєстрації інструктажів з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях.

ЖУРНАЛ

реєстрації інструктажів з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях

№ з/п	Дата	Вид інструктажу (вступний, первинний, повторний, позаплановий) та назва або номер інструкції, за якою отримано інструктаж	Прізвище, ім'я, по батькові особи, яку інструктують	Посада (професія) особи, яку інструктують (для вступного інструктажу зазначається найменування підрозділу, куди направляється особа)	Прізвище, ініціали, посада особи, яка інструктує	Підписи		Примітки
						особи, яку інструктують	особи, яка інструктує	

У результаті проведення вступного та первинного інструктажів з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях працівники повинні знати:

- основні способи захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій, спричинених застосуванням засобів ураження, з урахуванням специфіки та особливостей конкретних об'єктів;
- відомості, передбачені Планами реагування на надзвичайні ситуації (Інструкціями щодо дій персоналу у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій);
- основні вимоги відповідних нормативних актів та документів з питань пожежної безпеки;

- вимоги інструкцій про заходи пожежної безпеки підприємства, структурного підрозділу (цеху, ділянки, приміщення), видів пожежонебезпечних робіт тощо;

- план евакуації, місця розташування первинних засобів пожежогасіння (вогнегасників, пожежних щитів, внутрішніх пожежних кран- комплектів), евакуаційних шляхів і виходів;

- причини виникнення горіння та можливої пожежі;

- пожежонебезпечні властивості матеріалів і обладнання, які застосовуються;

- види вогнегасників, що є на об'єкті, правила їх використання в залежності від класу пожежі;

- правила гасіння займання обладнання та електроприладів;

- правила поведінки та дії під час виявлення загоряння, в умовах пожежі, а також у разі сильного задимлення на шляхах евакуації;

- способи повідомлення про пожежу;

- способи надання домедичної допомоги постраждалим;

уміти:

- користуватися засобами індивідуального і колективного захисту та сприяти проведенню рятувальних та інших невідкладних робіт під час ліквідації надзвичайних ситуацій;

- користуватися первинними засобами пожежогасіння (вогнегасниками, внутрішніми пожежними кран-комплектами);
- практично виконувати дії під час виявлення і в умовах пожежі, а також у разі сильного задимлення на шляхах евакуації;
- оперативно реагувати на повідомлення системи оповіщення про пожежу;
- чітко виконувати необхідні дії під час екстреної евакуації;
- володіти первинними навичками з надання домедичної допомоги постраждалим.

4. Навчання з питань цивільного захисту

Навчання керівного складу та фахівців

Навчання керівного складу та фахівців з питань цивільного захисту закладів освіти здійснюється в Навчально-методичному центрі цивільного захисту та безпеки життєдіяльності (НМЦ ЦЗ та БЖД) Волинської області, який, згідно постанови Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2013 р. № 819 „Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов’язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту”, проводить таке навчання.

Особи керівного складу та фахівці закладів освіти, діяльність яких пов’язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту, у перший рік призначення на посаду та

періодично один раз на три роки зобов’язані проходити функціональне навчання в НМЦ ЦЗ та БЖД.

Навчання працівників закладу освіти

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 р. № 444 „Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях” навчання працівників закладу освіти здійснюється безпосередньо в освітньому закладі згідно з програмами підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях, а також під час проведення спеціальних об’єктових тренувань з цивільного захисту (в рамках проведення Дня цивільного захисту та Тижня безпеки дитини).

Навчання працюючого населення здійснюється у робочий час за рахунок коштів підприємств, установ та організацій.

Програми підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях розробляються і затверджуються закладами освіти на підставі програм та організаційно-методичних вказівок з підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях, що розробляються і затверджуються Державною службою України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), органами місцевого самоврядування.

Програми підготовки до дій у надзвичайних ситуаціях в закладах освіти поділяються на програми загальної підготовки працівників та програми спеціальної підготовки працівників закладу освіти, що входять до складу ланок сил цивільного захисту.

Програма загальної підготовки працівників закладу освіти передбачає вивчення інформації, що міститься у Плані реагування на надзвичайні ситуації (Інструкції щодо дій персоналу у разі загрози

або виникнення надзвичайних ситуацій), про дії в умовах загрози і виникнення надзвичайної ситуації, а також оволодіння навичками надання домедичної допомоги потерпілим, користування засобами індивідуального і колективного захисту. (Наказ ДСНС України від 06.06.2014 № 310 (у редакції наказу ДСНС України від 08.08.2014 № 458).

Керівник закладу освіти з чисельністю працюючого персоналу більше 50 осіб, відповідно до потреб, має підстави створити сили цивільного захисту шляхом формування ланок:

пожежогасіння;

медичної (надання домедичної допомоги); охорони публічного (громадського) порядку; зв'язку та оповіщення;

обслуговування захисних споруд (при їх наявності); інші (за потребою).

Заклади освіти формують такі ланки сил ЦЗ зі складу фахівців закладу, які за своєю діяльністю пов'язані з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту: посадові особи, які відповідають за забезпечення пожежної безпеки в закладі та пройшли спеціальне навчання з цих питань (пожежно-технічний мінімум), штатні медичні працівники, вчителі предметів „Основи здоров'я”, „Захист України”, педагогічні та допоміжні працівники, до обов'язків яких належить контроль за забезпеченням дотримання дисципліни, порядку та інші.

В закладах освіти з чисельністю працюючого персоналу 50 осіб і менше доцільно призначати відповідальних осіб, які при

проведенні заходів з цивільного захисту можуть забезпечувати пожежогасіння, надання домедичної допомоги, охорону публічного (громадського) порядку, зв'язок та оповіщення, обслуговування захисних споруд (при їх наявності), інші (за потребою).

Програма спеціальної підготовки працівників закладу освіти, що входять до складу ланок сил цивільного захисту, передбачає ознайомлення з обов'язками, навичками користування та матеріальною частиною техніки, приладів і табельного майна таких ланок, засобами захисту, вивчення порядку приведення їх у готовність, проведення рятувальних та інших невідкладних робіт.

Керівники ланок сил цивільного захисту відповідають за проведення занять згідно програми спеціальної підготовки.

В закладах освіти із чисельністю працівників 50 і менше осіб навчання може здійснюватися шляхом проведення інструктажів за програмою загальної підготовки працівників, які проводяться особами з питань цивільного захисту, призначеними в межах штатної чисельності закладу освіти.

З метою належної організації освітнього процесу, забезпечення послідовності теоретичного і практичного навчання в закладах освіти розробляються і ведуться планувальні, облікові та звітні документи:

- наказ про призначення керівників навчальних груп з підготовки працівників об'єкта освіти, які відповідають за проведення занять згідно програми, та складів навчальних груп;
- розклади занять для кожної навчальної групи;

- плани проведення занять;
- журнали обліку проведення занять.

Навчання здобувачів освіти

Організація навчання дітей дошкільного віку та учнів здійснюється МОН України згідно із затвердженими ним і погодженими з ДСНС України навчальними програмами з вивчення заходів безпеки, способів захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних надзвичайними ситуаціями, надання домедичної допомоги.

Підготовка учнів закладів загальної середньої та професійної (професійно- технічної) освіти до дій у надзвичайних ситуаціях, що передбачає здобуття знань і вмінь з питань особистої безпеки в умовах загрози та виникнення надзвичайної ситуації, користування засобами захисту від її наслідків, вивчення правил пожежної безпеки та основ цивільного захисту, здійснюється в рамках вивчення предметів „Основи здоров’я” та „Захист України”.

Практичне закріплення теоретичного матеріалу здійснюється шляхом щорічного проведення Дня цивільного захисту.

Позашкільна освітня робота з питань формування культури безпеки життєдіяльності серед дітей та молоді, формування здорового способу життя, оволодіння ними навичками самозахисту і рятування проводиться у позашкільних закладах, а також шляхом організації шкільних, в громадах, обласних та всеукраїнських змагань з безпеки життєдіяльності.

Освітня робота з дітьми дошкільного віку проводиться згідно з вимогами базового компонента дошкільної освіти і спрямовується на формування достатнього та необхідного рівня знань і умінь дитини для безпечного перебування в навколишньому середовищі, елементарних норм поведінки у надзвичайних ситуаціях і запобігання пожежам від дитячих пустощів з вогнем.

День цивільного захисту

Об'єктові тренування з питань цивільного захисту з учасниками освітнього процесу щодо дій у надзвичайних ситуаціях та при виникненні пожеж у закладах загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти проводяться як День цивільного захисту – комплекс заходів з практичного відпрацювання учасниками освітнього процесу теоретичних знань та навичок, набутих під час навчання за відповідними програмами.

День цивільного захисту переважно проводять у квітні-травні, приурочуючи його до Дня пам'яті Чорнобильської трагедії.

Метою проведення Дня цивільного захисту є досягнення злагодженості у діях всього колективу закладу освіти шляхом виконання заходів відповідно до Плану реагування на надзвичайні ситуації (Інструкції щодо дій персоналу у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій).

Успіх проведення Дня цивільного захисту залежить від його завчасної підготовки, чіткого керівництва та правильного визначення складу учасників.

На підготовку до проведення Дня цивільного захисту треба відводити не менше 2-х місяців.

З метою отримання керівниками закладів освіти методичних рекомендацій щодо організації та проведення Дня цивільного захисту, встановлення єдиного підходу до його підготовки та проведення, обміну досвідом орган управління освітою територіальної громади визначає заклад освіти, в якому проводиться показовий День цивільного захисту.

Навчально-методичні документи, що доводяться під час показового Дня цивільного захисту, мають бути ретельно розробленими та взірцево оформленими.

Організоване та змістовне проведення Дня цивільного захисту неможливе без ретельного й продуманого планування всього комплексу заходів. Усі необхідні документи розробляються під керівництвом директора закладу освіти.

Документи, які рекомендовано відпрацювати під час підготовки та проведення Дня цивільного захисту:

- наказ про підготовку та проведення Дня цивільного захисту та тренування з питань цивільного захисту;
- план підготовки та проведення Дня цивільного захисту;
- план проведення об'єктового тренування;
- звіт про організацію підготовки та проведення об'єктового тренування з питань цивільного захисту;
- наказ про стан готовності закладу освіти до вирішення завдань цивільного захисту (за фактом проведення заходу).

План підготовки та проведення Дня цивільного захисту погоджується з територіальним органом управління освітою та затверджується керівником закладу освіти.

В День цивільного захисту активно використовуються міжпредметні зв'язки для поглибленого вивчення джерел надзвичайних ситуацій: радіаційні, хімічні, гідродинамічні, транспортні аварії, стихійні лиха, пожежна, вибухова, біологічна та бактеріологічна небезпеки (предмети – фізика, хімія, астрономія, географія, біологія та гуманітарні предмети для обговорення художніх творів та історичних подій, у яких висвітлюється тема надзвичайних ситуацій).

На уроках образотворчого мистецтва проводяться конкурси малюнків з тематики цивільного захисту; на уроках технологій, трудового навчання – виготовляються найпростіші засоби захисту, відновлюється навчально-матеріальна база ЦЗ закладу освіти.

З учасниками освітнього процесу проводиться практичний захід об'єктового тренування – екстрена евакуація з приміщень та будівель за сигналом „Увага всім!” (пожежа в приміщенні закладу освіти) або герметизація приміщень закладу освіти за сигналом „Увага всім!” (аварія на хімічно небезпечному об'єкті).

Із здобувачами освіти в День цивільного захисту проводяться:

- 1) у початкових класах:
 - вікторини, рольові ігри з безпеки життєдіяльності;

- змагання, до програми яких включаються вправи щодо руху з нескладними перешкодами, завдання з розпізнавання небезпечних явищ та подій;
- подорожі в „Країну дорожніх знаків”;
- конкурси малюнків на тему небезпечних або нестандартних життєвих ситуацій;
- театралізовані покази про безпечну поведінку на вулиці та вдома;
- перегляд відеоматеріалів, що висвітлюють питання надзвичайних ситуацій.

До проведення занять у початкових класах можуть залучатися підготовлені здобувачі освіти старших класів.

2) у середніх класах:

- вікторини з цивільного захисту;
- відкриті уроки;
- змагання, естафети;
- тести на теми життєвих ситуацій;
- ігри з правил дорожнього руху;
- виховні години з пожежної безпеки;
- випуск стінних газет.

3) у старших класах:

- змагання з відпрацювання нормативів з цивільного захисту;
- обговорення підготовлених рефератів;
- практичні заняття з вирішення ситуаційних завдань;

- вікторини, брейн-ринги з цивільного захисту.

Підсумки Дня цивільного захисту обговорюються на розширеному засіданні комісії з питань надзвичайних ситуацій, на підставі рішення якої керівником закладу освіти видається наказ про стан готовності закладу освіти до вирішення завдань цивільного захисту.

За результатами проведення Дня цивільного захисту в закладі освіти можуть бути розроблені практичні заходи з усунення виявлених недоліків з питань цивільного захисту, внесені необхідні зміни в план роботи закладу освіти, навчальні програми підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях.

Тижні знань з основ безпеки життєдіяльності

Основна мета проведення Тижнів знань з основ безпеки життєдіяльності – допомогти сформувати в учнів свідоме ставлення до свого життя і здоров'я, оволодіти основами здорового способу життя, життєвими навичками безпечної для життя і здоров'я поведінки у повсякденному житті та при виникненні надзвичайних ситуацій.

Тиждень знань з основ безпеки життєдіяльності проводиться двічі на рік, переважно в жовтні- листопаді та квітні-травні.

Тематичний план проведення Тижнів знань з основ безпеки життєдіяльності повинен охоплювати такі аспекти:

Небезпека вдома й на вулиці. Основні правила поведінки:

- під час літнього відпочинку на воді, біля водоймищ;
- при виникненні пожежі;

- під час грози, сильного вітру, шквалів;
- під час подорожі до лісу;
- під час збирання грибів та лікарських рослин;
- на транспорті, автошляхах та залізниці;
- при експлуатації побутових електроприладів;
- при користуванні предметами побутової хімії та піротехнічними засобами;
- при виявленні розливів ртуті;
- при знаходженні вибухонебезпечних або маловідомих предметів;
- при зустрічі зі свійськими та дикими тваринами.

Підбір матеріалів і форма навчання повинні відповідати віковим групам дітей: 1-4 класи, 5-7 класи, 8-11 класи.

Зміст роботи під час Тижнів знань з основ безпеки життєдіяльності слід планувати відповідно до сезонних ризиків. Наприклад, в зимовий період більшу увагу варто звертати на правила поведінки на льоду, під час ожеледиці, в мороз, під час зимових святкувань. Весною слід наголошувати на правилах поведінки на воді, в лісі, в побуті.

Оповіщення населення про факт виникнення хімічної аварії (катастрофи) або її передумов, а також про забруднення місцевості і повітря, напрямку руху хмари НХР здійснюється з метою своєчасного прийняття заходів захисту населення від НХР.

Оповіщення про факт аварії повинно передаватися у всі населенні пункти і на ОГ, що знаходяться на шляху руху хмари НХР

і в межах площі, що обмежена радіусом, який дорівнює максимальній можливій глибині розповсюдження хмари НХР при даних метеорологічних умовах.

Після отримання оповіщення про аварію на об'єкті з НХР приводяться в готовність до використання засоби індивідуального і колективного захисту, а в ряді випадків можуть проводитися підготовчі заходи до проведення тимчасової евакуації (відселення) населення і особового складу сил ЦЗ.

Головний спосіб оповіщення населення про дії при виникненні надзвичайних ситуацій – це передача повідомлення через мережі провідного мовлення (через квартирні і зовнішні гучномовці), а також через місцеві радіомовні станції і телебачення. Для притягнення уваги населення в екстремальних випадках перед передачею інформації включаються сирени, а також інші сигнальні засоби.

Запам'ятайте! Сирени і переривисті гудки інших сигнальних засобів означають сигнал цивільного захисту **“УВАГА ВСІМ!”**.

Почувши такий сигнал, негайно треба включити гучномовець, радіоприймач або телевізор і слухати повідомлення управління (відділу з питань ЦЗ) з питань надзвичайних ситуацій області (міста обласного підпорядкування, сільського району або об'єкту).

На кожний випадок надзвичайних ситуацій управлінням (відділом з НС) з питань надзвичайних ситуацій області (міста обласного підпорядкування, сільського району та суб'єктом господарської діяльності) готуються приблизні варіанти

повідомлень, які потім, з урахуванням конкретних подій, корегуються.

Інформація передається протягом 5 хвилин після подачі звукових сигналів (сирени, гудки та інше).

Вислухавши це повідомлення управління (відділу з питань НС) кожний повинен діяти без паніки і метушні у відповідності з отриманими вказівками.

Повідомлення управління (відділу) з питань НС , включає: місце і час виникнення надзвичайної ситуації; розміри та масштаби надзвичайної ситуації; час початку та тривалість дії факторів ураження; територія (райони, масиви, вулиці, будинки та інше), яка попадає в осередки (зони) ураження; порядок дій при надзвичайних ситуаціях; інша інформація.

Приклад повідомлення при аварії на хімічному небезпечному об'єкті господарювання.

“УВАГА! Говорить управління (відділ з НС) з питань надзвичайних ситуацій області (міста обласного підпорядкування, району).

ГРОМАДЯНИ! Сьогодні ... (дата, місяць і час) трапилася аварія на птахокомплексі «Губин» (м. Нововолинськ) з викидом в повітря НХР – аміаку. Хмара зараженого повітря поширюється у ... (такому-то) напрямку з швидкістю ... км/г і досягне ... (міст, районів, населених пунктів) через ... (хв., год.). В зону хімічного забруднення потрапляють: ... (іде перерахування міст і населених пунктів, районів).

Жителям ... (міст, населених пунктів) із приміщень не виходити, зачинити вікна, двері, здійснити герметизацію квартир (будинків). Укриватися у підвалах, нижніх поверхах тому що аміак легший за повітря.

Жителям ... (міст, населених пунктів) негайно залишити квартири (будинки), об'єкти господарської діяльності за планом евакуації і виходити у ... райони (такі).

Всім громадянам одіти засоби індивідуального захисту: цивільні протигази усіх типів, дитячі протигази, камери захисні дитячі, а при їх відсутності – ватяну марлеву пов'язку або рушник, попередньо змочені водою або 2% розчином питної соди.

Повідомите про це сусідів. Слухайте наступні наші повідомлення. У подальшому дійте у відповідності з вказівками управління (відділу) з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення ... області (міста обласного підпорядкування, району).”

По цьому сигналу населення відразу використовують засоби індивідуального захисту або укриваються в сховищах. В приміщеннях вентиляційні системи без фільтрів виключаються або переводяться на режим внутрішньої циркуляції повітря, а системи з фільтрами включаються.

На хімічних небезпечних об'єктах і навколо них завчасно створюються локальні системи оповіщення персоналу об'єктів і населення, що попадає в зону забруднення НХР.

Системи оповіщення включають: систему оповіщення і персонал, що обслуговує її. Оповіщення про загрозу виникнення або факт аварії здійснюється диспетчерами, операторами і черговими хімічно небезпечних об'єктів. Системи оповіщення повинні мати можливість у разі необхідності в залежності від обстановки передавати сигнали вибірково:

для окремих структурних підрозділів (цехів, ділянок тощо) хімічного небезпечного об'єкту або для всього хімічного небезпечного об'єкту;

для населених пунктів і об'єктів, що знаходяться в зонах можливого хімічного ураження від об'єкту.

Апаратура забезпечує централізоване включення програм радіотрансляційних вузлів для передачі сигналів оповіщення і інформації для населення про обстановку і правила поведінки в умовах забруднення, циркуляційне оповіщення посадових осіб за допомогою телефону.

Апаратура працює по діючим (зайнятим або вільним) лініям міського, районного або об'єктового зв'язку.

Необхідно відмітити, що оповіщення про виникнення хімічної аварії і можливості забруднення повітря і місцевості НХР повинно здійснюватися з використанням всіх засобів зв'язку, звукопідсилюючих станцій і сигнальних засобів.

Для оповіщення персоналу працюючої зміни об'єкту, на якому виникла небезпечна хімічна ситуація, використовуються електросирени, радіотрансляційна мережа і внутрішній телефонний

зв'язок. Оповіщення людей за місцем проживання здійснюється місцевими органами виконавчої влади, керівниками житлових експлуатаційних органів з використанням всіх наявних в їх розпорядженні засобів.

Враховуючи можливість поступу великої кількості запитів від різних організацій і населення при виникненні хімічних аварій і повідомлень про них доцільно створення організація інформаційної (довідкової) служби, яка в період розвитку і в ході ліквідації їх наслідків повинна здійснювати інформацію, особливо з правил поведінки і дій населення в умовах забруднення НХР атмосфери і навколишнього середовища.

Інформаційно-довідковий куточок з питань цивільного захисту

Для отримання працівниками відомостей про конкретні дії у надзвичайних ситуаціях в закладі освіти обладнується інформаційно-довідковий куточок з питань цивільного захисту, що є частиною приміщення загального користування, у якому тематично оформляються стенди, розміщуються схеми, навчальні посібники і зразки, передбачені програмами підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях.

Тематичне наповнення інформаційно-довідкового куточка визначається з урахуванням заходів, передбачених планом реагування на надзвичайні ситуації закладу освіти та містить інформацію про наявні можливості закладу освіти з протидії небезпечним факторам, які ймовірні для місця його розташування.

Загальне тематичне наповнення інформаційно-довідкового куточка повинно забезпечувати доступне доведення до учасників освітнього процесу необхідної інформації з питань цивільного захисту та повідомлень, розроблених відповідно до особливостей місцевих умов та ймовірних надзвичайних ситуацій місцевого значення, небезпек, які можуть спричинити надзвичайні ситуації, та може вдосконалюватися в залежності від потреб закладу освіти вирішувати питання цивільного захисту та безпеки життєдіяльності.

Тематичний зміст планшетів інформаційно-довідкового куточка з питань цивільного захисту повинен викладатися зрозуміло, наочно,

вкрай лаконічно та розміром шрифту, який забезпечує найкращу легкість для читання.

5. Звітність та перелік документів що розробляються в закладі освіти з питань цивільного захисту

Порядок подання звітів у сфері цивільного захисту, їх форми та терміни визначено наказом Міністерства освіти і науки України від 11.08.2020 № 1037 «Про затвердження Табеля термінових та строкових донесень Міністерства освіти і науки України з питань цивільного захисту, охорони праці та безпеки життєдіяльності».

Перелік документів з питань цивільного захисту, що розробляються в закладі освіти:

1. положення про комісію з питань надзвичайних ситуацій;
2. положення про спеціальну комісію з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;
3. розпорядчий акт про призначення посадової особи з питань цивільного захисту;
4. інструкція щодо дій персоналу суб'єкта господарювання у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій (чисельність працівників 50 осіб менше);
5. план реагування на надзвичайні ситуації (чисельність працівників понад 50 осіб);
6. положення про ланки сил цивільного захисту (чисельність працівників понад 50 осіб);
7. план приведення в готовність ланок сил цивільного захисту (чисельність працівників понад 50 осіб);
8. таблиць оснащення ланок сил цивільного захисту майном (чисельність працівників понад 50 осіб);
9. схема оповіщення;

10. розпорядчий акт про створення фонду захисних споруд цивільного захисту;
11. книги обліку захисних споруд цивільного захисту (сховищ, протирадіаційних укриттів);
12. паспорти захисних споруд цивільного захисту (сховищ, протирадіаційних укриттів);
13. план приведення захисної споруди у готовність;
14. акт технічної інвентаризації захисної споруди;
15. облікові картки захисних споруд цивільного захисту (сховищ, протирадіаційних укриттів);
16. план евакуації населення (персоналу);
17. карта (схема) до Плану евакуації населення (персоналу);
18. план евакуації матеріальних і культурних цінностей;
19. розпорядчий акт про створення тимчасових органів з евакуації;
20. обсяги забезпечення учасників освітнього процесу і працівників формувань цивільного захисту засобами індивідуального захисту, приладами радіаційної та хімічної розвідки, дозиметричного і хімічного контролю;
21. програма загальної підготовки працівників;
22. графік проведення спеціальних об'єктових тренувань з питань цивільного захисту;
23. заявка на функціональне навчання (підвищення кваліфікації цільового призначення) керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту;
24. інформаційно- довідковий куточок з питань цивільного захисту;
25. наказ (інструкція тощо) щодо встановлення протипожежного режиму на об'єкті;
26. інструкції про заходи пожежної безпеки;
27. плани (схеми) евакуації людей на випадок пожежі;
28. інструкція, що визначає дії персоналу щодо забезпечення безпечної та швидкої евакуації людей (чисельність працівників понад 50 осіб);

29. інструкція для працівників охорони (сторожів, вахтерів, вартових) щодо контролю за додержанням протипожежного режиму, огляду території і приміщень, порядку дій у разі виявлення пожежі, спрацювання систем протипожежного захисту;
30. декларація відповідності матеріально- технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства з питань пожежної безпеки;

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту України.
2. Постанова КМУ від 26 червня 2013 р. № 444 „Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях”.
3. Постанова КМУ від 23 жовтня 2013 р. № 819 „Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту”.
4. Постанова КМУ від 30 жовтня 2013 р. № 841 „Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій”.

5. Постанова КМУ від 09 січня 2014 р. № 11 „Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту”.

6. Постанова КМУ від 10 березня 2017 р. № 138 „Деякі питання використання захисних споруд цивільного захисту”.

7. Постанова КМУ від 27 вересня 2017 р. № 733 „Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв’язку у сфері цивільного захисту”.

8. Наказ МОН України від 15.08.2016 № 974 „Про затвердження Правил пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України”, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 08 вересня 2016 р. за № 1229/29359.

9. Наказ МОН України від 21.11.2016 № 1400 „Про затвердження Положення про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях (з питань безпеки життєдіяльності) єдиної державної системи цивільного захисту”, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14 грудня 2016 р. за № 1623/29753.

10. Спільний наказ МОН України та ДСНС України від 16.04.2014 № 462/204 „Про проведення Тижнів знань з основ безпеки життєдіяльності в дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах України”.

11. Наказ МВС України від 21.10.2014 № 1112 „Про затвердження Положення про організацію навчального процесу з функціонального навчання”, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 05 листопада 2014 р. за № 1398/26175.

12. Наказ МВС України від 30.12.2014 № 1417 „Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні”, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 05 березня 2015 р. за № 252/26697.

13. Наказ МВС України від 09.07.2018 № 579 „Про затвердження вимог з питань використання та обліку фонду захисних споруд цивільного захисту”, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 30 липня 2018 р. за № 879/32331.

14. Наказ МВС України від 05.11.2018 № 879 „Про затвердження Правил техногенної безпеки”, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 27 листопада 2018 р. за № 1346/32798.

15. Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій від 06.09.2004

№ 44 „Про затвердження Методичних рекомендацій щодо планування і порядку проведення евакуації населення”.

16. Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 10.06.2009

№ 390 „Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення технічної інвентаризації захисних споруд цивільної оборони (цивільного захисту)”.

17. Наказ ДСНС України від 06.06.2014 № 310 „Про затвердження Програми загальної підготовки працівників підприємств, установ та організацій до дій у надзвичайних ситуаціях”.

18. Наказ ДСНС України від 12.07.2016 № 335 „Про затвердження Примірного переліку документів з питань цивільного захисту, що розробляються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб’єктами господарювання”.

19. Лист МОН України від 22.06.2011 № 1.4/18-2005 „Методичні рекомендації щодо проведення „Дня цивільного захисту” в загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах”.

20. Рачков С.М., Горпинченко В.М. Цивільний захист в закладах загальної середньої освіти, Харків, 2019.

21. Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Вінницької області. Організація підготовки та методика проведення інструктажів з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях, Вінниця, 2019.

22. Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Херсонської області. Управління освіти і науки Херсонської обласної державної адміністрації. Методичні

рекомендації щодо організації цивільного захисту місцевим органам управління освітою, Херсон, 2020.

23. Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Тернопільської області. Методичні рекомендації з питань організації цивільного захисту в закладах освіти територіальних громад, Тернопіль, 2021.